

Yrkesval och det personliga intressets betydelse

Anna Hedenus och Frida Wikstrand

I studie- och yrkesvägledning framhålls ofta individens intresse som centralt för yrkesvalet. Trots kunskap om att individens intressen och preferenser påverkas av sociala strukturer, så är detta fokus på intresse inget som problematiserats i någon högre utsträckning. Utifrån intervjuer med vägledare och gymnasieelever om hur de uppfattar och använder sig av yrkesvägledande material diskuteras i artikeln olika förståelser av ”intresse” och vilken betydelse detta ges för traditionella och otraditionella yrkesval.

Tidigare var det ett fåtal förunnat att välja yrke: ens livsbana och arbete var något som gick i arv (Savickas 2010). Idag har val av karriär och livsstil blivit en viktig del i identitetsskapande (Giddens 1991). Här finns föreställningen om att unga människor idag har alla möjligheter; om de bara satsar på skolan kan de bli vad de vill (Gillberg 2010, Sandell 2007). Utifrån detta synsätt sägs det individualiserade arbetslivet, där traditionella yrkesval och socioekonomisk bakgrund inte längre strukturerar vilka vägar som är möjliga, vara en realitet och det är individens ansvar att ta till vara de möjligheter som finns och förverkliga sig själv och sina intressen (Allvin 2004, Giddens 1991).

Samtidigt har val av yrken och studier länge setts som något som ska matchas mot individens intressen (Kidd 2006). För studie- och yrkesvägledare – vilka vi framöver benämner vägledare – är intressen betydelsefulla för att hjälpa elever att be-

FÖRFATTARE

Anna Hedenus, FD, vik lektor i sociologi,
Institutionen för sociologi & arbetsvetenskap,
Göteborgs universitet
anna.hedenus@socav.gu.se

Frida Wikstrand, FD, lektor i arbetsvetenskap,
Fakulteten för Lärande och Samhälle, Malmö
Högskola
frida.wikstrand@mah.se

Finansiär: Forte

gränsa sina val och ses som en viktig faktor vid yrkesval tillsammans med sociala faktorer och individuell lämplighet (Hodkinson & Sparkes 1997, Mannberg 2003, Sandell 2007, SOU 2004:43). I dessa sammanhang beskrivs dock intresse ofta som något oproblematiskt, som ett uttryck för individens person och identitet, och oberoende av social tillhörighet och samhällsstrukturer. Detta innebär att omfattande forskning osynliggörs, forskning som pekar på att intressen och yrkesval är starkt påverkade av social position och bakgrund, såväl som av stereotypa föreställningar om vilka som utövar olika yrken (t ex Bourdieu & Passeron 2008, Correll 2001, Gottfredson 2005, Sandell 2007). Inte heller ges – i de teorier som lyfter fram intresse (t ex Gottfredson 2005, Holland m fl 1993) – någon tydlig definition kring vad som egentligen åsyftas.

En viktig del i studie- och yrkesvägledarnas etiska regler är att de ska förhålla sig neutrala och objektiva till den sökande och dennes vilja (Vägledarföreningen 2007). I de här presenterade intervjuerna framgår det att denna neutralitet av många vägledare tolkas som att de inte ska fråga om elevernas sociala bakgrund eller vad föräldrarna gör. Individens intresse blir härmed extra viktigt som en ”neutral” ledtråd till vad eleven skulle vilja göra i framtiden. Samtidigt kan även denna hållning problematiseras som något av en fallgrop. I och med att eleverna uttrycker intresse för sådant de känner sig hemma med finns en risk för reproduktion av såväl klass som kön.

Syftet med denna artikel är att – utifrån intervjuer med vägledare och gymnasieelever – belysa och problematisera den roll som intresse ges i vägledningssammanhang. Detta görs utifrån två frågeställningar: Vilka olika innebörder ges begreppet intresse? Vilken betydelse får olika innebörder för diskussioner kring vilken betydelse intresse har, och bör ha, för yrkesvalet?

TEORI OCH TIDIGARE FORSKNING

Karriärteorier om intresse

Teorier om vad som påverkar individers val av studier och yrke har en nära hundraårig tradition. Ofta nämns Frank Parson som den förste som redogjorde för olika delar i yrkesvalet (Lovén 2000). För det första bör individen få kännedom om sig själv. Här handlar det om individens anlag, förmågor och resurser, men också om intresse. Den andra aspekten berör kunskap om de krav som ställs i arbetslivet och om vad som krävs för att vara framgångsrik. Den tredje punkten avser hur individen kan relatera de ovan nämnda punkterna till varandra (Parson 1909). En tanke i Parsons teori är att individer, precis som olika yrken och arbetsuppgifter, skiljer sig ifrån varandra och att det går att få en matchning mellan individer och arbetsmarknaden (Kidd 2006). Resonemanget kan således liknas

vid ett strukturfunktionalistiskt tänkande om ”rätt man på rätt plats” (Ulfsdotter Eriksson 2012, s 47).

Kritiken mot matchningsteorierna handlar till stor del om att dessa inte tar hänsyn till hur andra aspekter i livet och det omgivande samhället påverkar individens bedömning av olika arbeten och att detta kan förändras över tid. De mer utvecklingsinriktade karriärteorierna ser i stället karriärvalet som en livslång process påverkad av många olika aspekter där individen utvecklar och använder en jaguppfattning och självförståelse (Kidd 2006, Super 1953). En inriktning inom karriärteorierna tar även hänsyn till sociala strukturer. Inom denna teori-bildning, med influenser från till exempel Bourdieu, tas individens socioekonomiska status och familjbakgrund, kön och yrkens status och segregationen på arbetsmarknaden i beaktande (t ex Gottfredson 2005, Hodkinson & Sparkes 1997).

Inom karriärteorierna finns det således en spännvidd mellan teorier som tar ett funktionalistiskt, individuellt perspektiv och teorier med en mer strukturell utgångspunkt där sociala aspekter problematiseras (Lovén 2000). Vilken karriärteoretisk ingång vägledaren har får konsekvenser för hur samtalet med den enskilde ser ut, såsom vilka frågor som ställs (Lovén 2011). Genomgående saknas dock tydliga avgränsningar och definitioner av vad ”intresse” är, och även inom de strukturella teorierna tenderar intresse att behandlas som en individuell faktor att ta hänsyn till snarare än som något påverkat av social bakgrund (t ex Gottfredsson 2005).

Intresse, motivation och vilja

Inledningsvis avser inte heller vi att ge en entydig definition av intresse. Detta utgör i stället en av de empiriska frågor vi vill belysa i studien. Vi vill dock peka på några teoretiska ingångar till hur intresse kan förstås.

Till att börja med kan intresse förstås i termer av hobby eller fritidsintresse: något individen frivilligt sysselsätter sig med på sin fritid. Många gånger sammanfaller detta då med en annan förståelse av intresse som utförandet av en aktivitet som individen tycker mycket om, anser viktigt och gärna lägger ned tid och energi på, det vill säga en *passion* (Vallerand m fl 2007). Vallerand och hans kollegor visar på hur passion är relaterad till såväl prestation som välbefinnande.

Fritidsintressen presenteras ofta som tillhörande en arena separat från arbete, vilket flera teoretiker menar är en förenklad förståelse. Exempelvis visar Stebbins och Cohen-Gewerc (2013) att fritidsintressen kan vara mer eller mindre arbetslika och kan kategoriseras i ”planlös” och ”seriös” fritid, där organiserade fritidsaktiviteter som sportutövande inordnas i den senare kategorin. Likaså finns arbetslivsfokuserad forskning som pekar på tydligare eller vagare distinktioner mellan arbete och fritid. Exempelvis beskriver Jakobsen och Karlsson (1993) ”arbetarlivsformen” som kännetecknad av en tydlig åtskillnad mellan pliktfullt arbete och

självuppfyllande fritid, medan ”karriärlivsformen” i stället framhåller distinktioner mellan rutinarbete och engagerat arbete.

Intresse kan också beskrivas som ett indirekt intresse av eller för någonting. Exempelvis kan individen ha ett intresse av att jobba som domare för att hon eller han vill ha hög lön. Det direkta och indirekta intresset kan här förstås utifrån den teoretiska indelningen i intern och extern motivation, där intresse och passion kan länkas till det förra och intresset för en viss anställning kan kopplas till det senare (Deci m fl 1991). Wrzeniewski med kollegor (1997) visar på hur människor förhåller sig till arbete som jobb, karriär eller kall. Även denna indelning kan presenteras i relation till intern och extern motivation där den som utför ett jobb främst arbetar för sin försörjning; det vill säga är externt motiverad. Den som betraktar sitt arbete som ett kall har däremot en stark inre övertygelse om sitt arbete, medan den karriärinriktade intar en mellanposition. Som motivationsforskningen visat (t ex Vallerand & Bissonnette 1992) är intern motivation relaterad till prestation och måluppfyllelse, utifrån vilket vägledares och karriärteoretikers fokus på intresse – som väg till intern motivation – kan förstås.

Vidare kan vi konstatera att det finns skilda förståelser kring intressets natur och i hur hög grad intresset anses medfött – som en stabil del av personligheten – eller socialt konstruerat och föränderligt. Vår utgångspunkt är den senare. Intressen och vilja kan förstås som ett resultat av individens egen bedömning och utvärdering av sina möjligheter. Detta påverkas i sin tur av individens sociala position och habitus, varigenom olika strukturella villkor omvandlats till individuella preferenser (Bourdieu & Passeron 2008, s 205). Här kan det även vara relevant att peka på distinktionen mellan subjektiva och objektiva intressen där individen, ovetandes om vad han eller hon egentligen vill och behöver, kan missta sig om sina subjektiva intressen (Larsson 2007). Slutligen kan noteras att förståelsen av intresse som något föränderligt också kan förklaras av ett ”behov” av föränderliga intressen, det vill säga att individer går att påverka till att själva vilja rikta sig mot yrkesområden där det finns ett behov av arbetskraft. Exempelvis värderas och uppmuntras estetiska intressen riktade mot konstnärliga yrken inte lika mycket som intressen riktade mot bristyrken (Mannberg 2003, s 173–174).

Yrkesvägledning och yrkesval

Skolan och vägledarnas arbete styrs av läroplanen. Här framgår att skolans personal ska ”bidra till att elevens studie- och yrkesval inte begränsas av kön eller av social eller kulturell bakgrund” (LGR11 2011, § 2.6). Detta kan utläsas som ett åläggande att uppmuntra och underlätta individens vilja att göra icke-traditionella yrkesval, något som också mer generellt framhållits som en uppgift för yrkesvägledningen (Lindh 1997, SOU 2004:43). Samtidigt förväntas yrkesvägledningen också möta arbetsmarknadens behov (Blomsterberg 1996).

Dessa tre uppdrag – att se till individens intresse och arbetsmarknadens behov samt utmana socialt begränsande strukturer – är förstås inte alltid enkla att förena. I en studie av studie- och yrkesvägledare i skolan visar Sawyer och Kamali (2006) hur ideal om alla elevers likvärdiga förutsättningar och möjligheter endast selektivt förverkligas. I stället differentieras eleverna genom reproduktion av könsskillnader, utifrån socioekonomisk bakgrund och etnisk tillhörighet. Likaså kan uppdraget att se till individuella intressen stå i konflikt med möjligheten att utmana sociala strukturer eftersom individens intressen också formats av och ofta överensstämmer med sociala strukturer.

Den könade, åldersbaserade, klasstrukturerade och etniska arbetsdelningen på arbetsmarknaden påverkar vår kunskap om yrken på ett sätt som stärker vårt stereotypa tänkande om vilka människor som utövar ett visst yrke och vilka yrken och yrkesintressen som uppfattas som möjliga för oss själva (t ex Gottfredson 2005, Miller & Hayward 2006, Ridgeway & Correll 2004). Som vi vet från tidigare forskning är särskilt unga människors studie- och yrkesval starkt influerade av de sociala tillhörigheter som är förknippade med specifika yrken (Sandell 2007, SOU 2008:69). Unga pojkar och flickor i Sverige tenderar att välja utbildningar som leder till yrken som är numeriskt jämställda eller domineras av deras eget kön (SOU 2004:43). Detta mönster är ännu mer slående inom de yrkesförberedande programmen på gymnasieskolan (Sandell 2007). Valet av praktisk eller teoretisk gymnasieinriktning påverkar även ungdomarnas intresse för olika yrkesalternativ (Ulfsdotter Eriksson & Hedenus 2014).

MATERIAL OCH METOD

Vi har intervjuat vägledare samt gymnasieungdomar på väg ut i utbildning och yrkesliv om hur olika yrken lyfts fram i vägledningssituationer och hur yrkesvägledande material används och tolkas. Fokus har särskilt varit på de yrkesbeskrivningar som Arbetsförmedlingen producerar. Med intervjupersonernas godkännande har alla intervjuer spelats in och transkriberats i detalj för att därefter analyseras genom en induktiv, kvalitativ kodning inspirerad av *Grounded theory* (Strauss & Corbin 1998). Intervjuerna innehöll inga explicita frågor om intresse men det var likväl något som på olika sätt berördes i majoriteten av intervjuerna. Vid analysen väcktes vår nyfikenhet för denna aspekt som fått vägleda det fortsatta kodningsarbetet.

Genom att här presentera båda intervjumaterialen tillsammans avser vi att visa på likheter och skillnader i hur ungdomarna respektive de vuxna vägledarna – utifrån sina olika roller, erfarenheter och livssituationer – förstår och tolkar betydelsen av intresse. I de intervjuutdrag som används i denna artikel presenteras intervjupersonerna utan namn eller under pseudonym.

Intervjuer med vägledare

Intervjuerna med vägledarna genomfördes av Frida Wikstrand under hösten 2011 och vintern 2012. Elva intervjuer genomfördes vid fysiska träffar på vägledarnas respektive skola och tre intervjuer skedde som telefonintervjuer. Således deltog 14 vägledare på 14 olika gymnasieskolor i fyra städer. Orterna valdes för att få en variation av antalet invånare. Skolorna valdes för att få en jämn spridning mellan privata och kommunala, praktiska och studieförberedande utbildningar och utifrån skolor med hög eller låg status. Av vägledarna var fyra män och tio kvinnor, vilket överensstämmer med könsfördelningen inom yrket (SCB 2012). De semistrukturerade intervjuerna genomfördes under arbetstid och varade från cirka en till två och en halv timme.

Intervjuer med gymnasieungdomar

Under slutet av 2010 och början av 2011 genomförde Anna Hedenus och Ylva Ulfsson nio fokusgruppsintervjuer med 38 elever som gick sista året på gymnasiet. Av dessa var 14 unga män och 24 unga kvinnor från nio olika skolor i fyra olika städer. Kontakten med ungdomarna togs via vägledarna på ett antal gymnasieskolor runt om i landet. Skolorna valdes med hänsyn till att få en variation gällande stadens/ortens storlek och avstånd till närmaste högskola, vilket vi tänker kan påverka inställningen till högre utbildning. Urvalet av eleverna styrdes främst utifrån att få en variation gällande klass, etnicitet och kön samt en jämn representation av deltagande på praktiska respektive teoretiska utbildningar.

Intervjuerna genomfördes med tre till sex elever i varje fokusgrupp. Ungdomarna presenterades för ett urval av Arbetsförmedlingens yrkesbeskrivningar i text och film, från vilket eleverna fick välja två olika beskrivningar som de ville ta del av och samtala kring. Syftet med fokusgrupperna var att fånga den sociala interaktion i vilken individuella och kollektiva föreställningar om olika yrken skapas, reproduceras, utmanas och förhandlas (Wibeck 2011). Metodens fokus på kollektiva föreställningar gör det dock svårare att fånga upp individuella skillnader som kan hänföras till den enskildes sociala tillhörighet. Intervjuerna genomfördes under skoltid och varade i ungefär en timme.

VAD AVSES MED "INTRESSE"?

Som redan nämnts, ges inom karriärteori aldrig någon tydlig definition av intresse. Inte heller de intervjuade ungdomarna eller vägledarna klargör vad de egentligen menar när de pratar eller frågar om elevernas intresse. Vägledarnas utsagor implicerar att det kan vara allt från ungdomarnas seriösa fritidsintressen såsom sport eller föreningsengagemang (jfr Stebbins & Cohen-Gewerc 2013) till vad eleven tycker är roligt och engagerande i skolan.

Det centrala i vägledarnas förståelse är dock att intresse handlar om lust, vilja och frivillighet, alltså något eleven har en passion för (jfr Vallerand m fl 2007). Intresse framställs även bland gymnasieeleverna som nära relaterat till eller synonymt med lust/vilja och förläggs ganska nära den personliga eller privata sfären. Vidare beskrivs personligt intresse ibland som en inre egenskap som kan matchas mot specifika yrken.

Många gånger sker en glidning mellan tal om intresse och tal om motivation. Av intervjuerna med vägledarna framgår att lustfyllt intresse anses ge motivation till såväl pågående som framtida studier. Även i intervjuerna med gymnasieungdomarna framkommer det att intresse associeras till motivation – att vara målmedveten och beredd att kämpa för att uppnå målen – eller till fallenhet (såsom för matematik). Både motivation och fallenhet kan förstås som individuella egenskaper. När eleverna talar om intresse för olika yrken gör de dock inte detta enbart utifrån individuella personligheter utan även utifrån yrket som sådant. Å ena sidan handlar samtalen om intern motivation, om ett intresse av att arbeta med vissa uppgifter, och å andra sidan om extern motivation med intresse för yrket som helhet, till exempel att vilja ha den lön och status som kommer med ett visst yrke.

Vägledarnas tal om intresse visar på en distinktion mellan yrkesvalsrelevanta intressen och yrkesvalsirrelevanta intressen, vilket vi återkommer till längre fram. Enligt en vägledare, som arbetar på ett privat, teoretiskt gymnasium, finns det fritidsintressen som inte går att matcha med ett speciellt yrke, vilket beskrivs som ett problem:

Och det svåra är väl när man just säger så här: ”Nej, jag fikar och snackar med kompisar liksom, det är mitt intresse”. Då är det lite knepigt alltså. Och det är väl då jag ibland brukar fråga runt omkring: ”Vad gör din mamma och pappa? Har du syskon? Vad gör dom? Var bor du? Vad gör du där du bor? Vad gör du på sommaren? Jobbar du extra?”

På så vis ses inte mer planlösa intressen – som att tycka om att sitta och prata – som gångbara och värdefulla på en tänkt arbetsmarknad. Det framstår också som att seriösa fritidsintressen lättare kan matchas direkt mot ett yrke, utan att först ”översättas” till ett mer yrkesvalsrelevant intresse.

En ytterligare viktig skillnad i förståelsen av intresse utgörs av huruvida detta uppfattas som i huvudsak konstant eller föränderligt, något främst vägledarna berör. En vägledare på ett praktiskt gymnasium säger att intresse är väldigt viktigt i hennes samtal med eleverna, men inte ”livsviktigt” då eleverna sannolikt ändå kommer att arbeta med något annat än det de läst till i gymnasiet. Vägledaren ger här uttryck för att intresse är något föränderligt över tid och därmed inte bör

få för stor betydelse för val kring framtiden. I ungdomarnas tal omnämns det i högre grad som något relativt konstant.

VAD FÅR INTRESSET FÖR BETYDELSE?

Kontakt med yrkesvägledande material

Intresse styr tydligt elevernas kontakt med yrkesbeskrivningar, till exempel genom vilka yrken som kommer på tal i vägledningssamtal. För att vidga elevernas perspektiv förekommer det att vägledarna föreslår att de ska titta på yrken som eleven kanske inte själv tänkt på. När eleverna i intervjuerna får välja vilket yrke de ska diskutera kring väljer de genomgående det yrke som de uppfattar som mest intressant eller åtminstone minst tråkigt. Ungdomarna är tydliga med att de aldrig själva skulle ta initiativ till att söka information om ett yrke som de inte redan är intresserade av. I en grupp samtalar vi kring beskrivningen av vad jobbet som tågvärd innebär och ungdomarna hävdar med bestämdhet att de i ett annat sammanhang skulle ha slutat läsa texten efter några rader. Detta skulle inte varit fallet ifall det gällt det arbete de känt passion för. Om det handlat om drömjobbet, menar en av eleverna, ”läser man nog tre–fyra gånger, allt.”

Intressetester som underlag för vägledning

En del av vägledarna använder intressetester, framför allt med de elever som inte har någon idé om vad de vill göra efter gymnasiet eller som gör omval under utbildningens gång. En vägledare säger:

Och då har vi även pratat om det här med [intressetester], att dom ska börja göra det bara för att se vad man får för ingångar, och kan reflektera om vad man inte vill också. Man kanske får svar som man känner att det här känner jag inte alls igen mig i.

Citatet ovan visar att det som kommer fram i intressetesterna inte alltid stämmer överens med elevernas egna bilder av vilka studier och yrken som passar för dem. Vägledaren berättar att hon använder denna diskrepans mellan subjektiva och objektiva intressen för att diskutera och utmana elevernas framtida yrkesval. Samma vägledare berättar att hon också använder intressen för att vidga förståelsen för vad elever ”egentligen” är intresserade av:

... att just det här när det är killar kanske som är, som uttrycker att, dom vill bli läkare och så börjar man skrapa på det där då och så och ”varför det?” och så. Så har väl det vårdande intresset varit större kanske än vad jag upplever som är typiskt kanske för läkare. Och då har man kunnat, då har vi pratat om [det].

Genom att på detta sätt förhålla sig kritisk till vad eleven säger sig intresserad av utmanar vägledaren också eleven i dennes yrkesval och skulle härigenom kunna öppna upp för mer otraditionella val. Samtidigt riskerar denna hållning dels leda till att idén om matchning med lämpliga yrken reproduceras, dels till att stereotyper om yrken och dess innehåll upprätthålls.

I samtalen kring intressetesterna framgår att individens intressen många gånger fungerar som halmstrån för att komma vidare i vägledningsprocessen. Det kan handla om att hitta tänkbara alternativ, men också om att avgränsa antalet möjliga val. Intresse blir på så sätt sådant som eleven kan tänka sig i motsats till det eleven inte alls vill. Som en vägledare säger, apropå vikten av att ha en utbildning "för att gå vidare":

Och om dom inte vet alls så försöker jag alltså hitta alltså intressen dom har i alla fall va, att kunna utveckla dom.

Citatet illustrerar intressets centrala betydelse för vägledningen: om individen inte uttrycker ett intresse så får vägledaren hjälpa till att "utveckla" ett. Med utgångspunkt i kartlagda intressen händer det sedan att vägledaren kommer med förslag på yrken som skulle kunna matcha vad eleven berättar om. Vägledaren ovan berättar vidare att om det kommer en elev som visar ett starkt intresse (passion) för något så försöker hon verkligen uppmuntra eleven i den riktningen.

Slutligen pekar flera vägledare på intressetesterna som ett sätt att hitta intern motivation för de som är skoltrötta och inte vet vad de vill; det visar att de faktiskt är intresserade av någonting. Fokus på intresse kan då förstås i relation till vad Mannberg (2003) beskriver som en "utbildningsmotiverande" vägledning.

Motivation och tillfredsställelse

För vägledarna är intresse alltså inte synonymt med men relaterat till motivation. Bland gymnasieeleverna betonas likaså att intresse, i betydelsen stark vilja eller hög motivation, är nödvändigt för att klara av de krav som en högre utbildning eller ett krävande yrkesliv ställer på individen. Intresse framställs som en drivkraft för att övervinna de hinder som står i vägen för att individen ska bli – och kunna förbli – yrkesverksam inom det yrke hon eller han bespetsat sig på. Detta kommer exempelvis till uttryck i samtalet om meteorologer där en av eleverna bestämt hävdar att "jag tror inte man skulle vilja utbilda sig så här mycket om man inte har ett intresse för det". Sådana resonemang visar hur intresset uppfattas som en förutsättning för att vilja investera i en utbildning, och att en sådan karriär blir mer än ett "jobb" (jfr Wrzesniewski m fl 1997). Resonemanget kan också förstås i relation till att ett passionerat förhållningssätt kan förbättra studie- och yrkesprestationen (Vallerand m fl 2007).

Omvänt framställs intresse som mindre nödvändigt när det gäller yrken som bedöms som mindre krävande, eller mindre kvalificerade, som exempelvis tågvärd. Dessa arbetaryrken tycks i högre grad förstås som jobb som utförs för försörjning snarare än för självuppfyllelse (jfr Jakobsen & Karlsson 1993). Ett motexempel ges dock av en vägledare som arbetar på ett praktiskt, kommunalt gymnasium dit många från närområdet söker; elever som inte nödvändigtvis är intresserade av att arbeta som exempelvis byggare och vars studieval styrs av de geografiska omständigheterna snarare än intresse. Denna vägledare betonar betydelsen av intresse även för mindre kvalificerade yrken och menar att ”rätt sorts elever” för en utbildning är de elever som är verkligt intresserade av yrket, det vill säga väl matchade (Holland m fl 1993). En viktig faktor i detta är viljan att komma i tid säger vägledaren: ”Man glider inte in när man vill. Och är man då inte intresserad, så blir det lätt gärna, jaha, oj, ja jag kom visst för sent”.

Vägledarna beskriver även intresse som viktigt för att individen ska ”känna sig hemma” i sitt valda yrke. Intresse är därmed det som får individen att trivas och känna sig trygg; det som överensstämmer med och utgör del av individens habitus (Bourdieu & Passeron 2008). En vägledare uttrycker att intresse för ett yrke är avgörande för elevens personliga lycka i framtiden. I detta känner vi igen förståelsen av intresse som avgörande för individens (arbets)tillfredsställelse och personliga stabilitet (Holland m fl 1993).

Livslånga yrkesval och konstanta intressen?

Intresse framställs också som nödvändigt i relation till att eleverna tycks föreställa sig en låg grad av rörlighet i sitt framtida yrkesliv och att val av utbildning och yrke upplevs som livsavgörande val. ”Om man har utbildat sig i fem år så stannar man i yrket” konstaterar en av ungdomarna i ett samtal om tandläkare; ett uttalande som sannolikt kan generaliseras även till andra yrken med krav på en längre utbildning. Likaså ges intresse olika tyngd beroende på om det gäller en kortare anställning (såsom ett sommarjobb) eller om det gäller ett livslångt yrkesval. I intervjuerna med elever på yrkesinriktade program framkommer vidare att de – genom val av utbildning – upplever sig redan ha gjort sitt yrkesval, vilket ger mindre utrymme att upptäcka nya intressen som riktar sig mot alternativa karriärer (Ulfsdotter Eriksson & Hedenus 2014). Tanken att personligt, passionerat intresse är en viktig utgångspunkt för livslånga yrkesval förutsätter dock också en syn på intresse som något konstant.

Relevanta intressen?

Samtidigt som personligt intresse framställs som centralt, så visar intervjuerna med eleverna hur intresse eller passion för arbetsinnehåll viktas mot andra yttre motivationsfaktorer, till exempel en bra lön. Intresse för yrket förhandlas däri-

genom gentemot andra intressen som individen har. I en intervju hade eleverna tagit del av yrkesbeskrivningarna för domare respektive tidningsbud. Fastän de uppfattade arbetsinnehållet i domaryrket som mer intressant och bättre betalt, så föredrog de att föreställa sig själva som tidningsbud då denna yrkesutövning i lägre grad skulle konkurrera med deras planlösa fritidsintressen:

Peter: Om vi säger så här: hade jag 22.5 [i betyg] och kunde välja mellan att bli den här, överdomaren, eller och bli tidningsbud hade jag valt tidningsbud.

Erik: Ja, jag säger detsamma

Peter: Jag tycker inte att pengarna spelar en så stor roll att jag ska sitta och gräva ned mig i ett arbete så att jag i princip förlorar hela min bekantskapskrets.

Detta exempel speglar ungdomarnas uppdelning mellan arbete och övrigt liv. Vidare visar citatet att det inte alltid är så lätt att matcha individers intressen mot lämpliga yrken, då elevernas val kan grunda sig på annat än de seriösa fritidsintressen som vägledarna bedömer som relevanta för yrkesvalet.

I replikskiftet ovan viktas Peter lönen som mindre betydelsefull för hans yrkesval. Vägledarna lyfter dock fram att lönen för olika yrken allt oftare är bland det första eleverna frågar efter. Bilden av vad det innebär att arbeta i ett visst yrke formas inte bara av arbetets innehåll utan även yrkesutövarens kontroll över arbetstid och fritid och den belöning yrket medför i form av lön och andra privilegier. Peters uttalande ovan, liksom elevers större fokus på lön, visar att ungdomarna motiveras av olika faktorer, såväl externa som interna. Samtidigt betonar vägledarna den interna motivationen genom att hävda vikten av ett personligt intresse för yrket eller området. Vägledarna upplever dessutom att eleverna har dåliga kunskaper om hur mycket pengar man behöver för att leva och inte vet vad deras föräldrar arbetar med eller vad de tjänar. Detta gör att det är svårt att föra ett samtal om vad det är rimligt att tjäna i ett yrke. Elevernas löneintresse utgör därmed ett ytterligare exempel på hur vägledarna kan uppleva vissa intressen som irrelevanta i matchningssituationen där matchning baseras på en bild av att äkta intressen är de som individen har som seriösa hobbyer.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

I denna artikel har vi velat belysa och problematisera den roll som intresse ges i vägledningssammanhang. I karriärteorier beskrivs intressen som något som

vid sidan av andra aspekter såsom social bakgrund och kön påverkar individers studie- och yrkesval. Intresse i sig beskrivs dock som socialt opåverkat. Samtidigt vet vi från tidigare forskning att intresse (Bourdieu & Passeron 2008, Miller & Hayward 2006) är socialt strukturerat, varför det finns skäl att diskutera hur vägledningen ska förhålla sig till individens intresse.

Varken i karriärteorierna eller i de här analyserade intervjuerna med ungdomar och vägledare ges intresse någon tydlig definition utan tycks omfatta flera olika innebörder. Till att börja med omtalas intresse i intervjuerna i betydelsen lust, vilja eller passion (Vallerand m fl 2007). Detta kan dock omfatta både seriösa intressen – som av vägledarna oftare betraktas som yrkesrelevanta – och planlösa intressen som vägledarna rent av kan uppfatta som konkurrerande med ett välgrundat yrkesval (jfr Stebbins & Cohen-Gewerc 2013). Utifrån förståelsen av intresse som en passion sker ofta en begreppsglidning i samtalen gentemot en definition av intresse som innefattande de förmågor och kunskaper som intresset kan innebära. Fritidsintresset kan därmed förstås som att individen kommer att ha ett kompetent och passionerat förhållningsätt till sitt yrke, förutsatt att yrkesvalet matchats mot individens intressen. Att vägledarna förhåller sig kritiska till på vilka grunder eleverna gör sina yrkesval bör i sin tur förstås i relation till distinktionen mellan subjektiva och objektiva intressen där vägledarna tycks vilja försäkra sig om att det senare tillgodoses (jfr Larsson 2007). Framför allt ungdomarna förstår intresse även som att ha fallenhet eller motivation för en viss yrkesutövning. I samtalen kring motivation kan vi då utläsa att detta avser såväl intern som extern motivation (Deci m fl 1991).

I artikelns senare del visar vi på vilken betydelse dessa olika innebörder får för den roll som intresse ges i yrkesvalet. Föreställningen att livet och ungdomars framtida yrkesliv är en marknad där alla har samma möjligheter att välja fritt är starkt utbredd (Gillberg 2010, Sandell 2007). Många av de elever som vägledarna möter har problem att säga vad de vill göra när de är färdiga med gymnasieskolan, vad de ”ska bli.” Intresse blir här en ledstjärna för framtiden. Men intresse kan stå för många olika saker som vi sett i denna studie: en seriös hobby eller något man tycker om att göra; något man gärna vill arbeta med eller en livsstil som verkar lockande. I det sistnämnda handlar intresset snarare om en extern motivation som drivs av en viss lön och status. Dessutom bidrar fokus på intresse – genom att intresse är socialt påverkat – till en social reproduktion där individer väljer yrke utifrån det de känner sig mest hemma med och där de inte riskerar att avvika från samhällseliga normer (t ex Bourdieu & Passeron 2008, SOU 2004:43, SOU 2008:69).

Både vägledare och elever tillskriver det personliga intresset stor betydelse. För ungdomarna styr det tydligt kontakten med yrkesvägledande material och för vägledarna är det ett fundamentalt verktyg i vägledningsprocessen. Samtidigt kan

vi konstatera att olika sätt att tala om intresse speglar skilda attityder till arbete. Vägledarna tycks värdera ett passionerat förhållningssätt och en intern motivation till arbete som en karriär eller ett kall snarare än bara ett jobb för försörjning (jfr Wrzeniewski m fl 1997). Även om ungdomarna likaså värderar lustaspekten högt görs här oftare en tydlig uppdelning mellan arbete och fritid där ett externt motiverat yrkesintresse – för exempelvis hög lön – också ges större vikt vid yrkesvalet (jfr Jakobsen & Karlsson 1993). Intresset för lön bedöms dock av vägledarna, utifrån fokus på individens interna motivation, som irrelevant för yrkesvalet.

Att ungdomarna uppskattar andra aspekter av livet och yrken än vägledarna – som att umgås med vänner eller få hög lön – kan tillskrivas såväl ålder som livs- och yrkeserfarenhet. Skillnader i synen på vad som är viktigt i ett arbete kan också tillskrivas olikheter i social bakgrund. De elever som går ett yrkesförberedande program ser kanske (i högre grad än elever på studieförberedande program) snarare arbetet som något nödvändigt för att få en mer självuppfyllande fritid än som ett förverkligande av sig själva. De olikheter vi kan se i inställningen till arbete–fritid kan på så sätt förklaras i de skilda livsformer (Jakobsen & Karlsson 1993) som ungdomarna och vägledarna lever i. Att vägledningen fokuserar på frågor om individens fritidsintressen snarare än vilka villkor kring anställningsform, lön och arbetstider eleven är intresserad av framstår för många som rationellt utifrån regelverk och de resurser som vägledarna har till sitt förfogande (se Mannberg 2003). Likaså är det begripligt att så stort fokus läggs vid intresse i de fall intresse förstås som intern motivation och passion, särskilt då tidigare forskning utpekar detta som positivt för individens prestation, måluppfyllelse samt välbefinnande (Vallerand m fl 2007, Vallerand & Bissonnette 1992). Samtidigt finns risk för att detta fokus på intresse som intern motivation främst speglar vägledarens egna värderingar kring det goda arbetet och arbetets roll i individens liv. Frågor om hur eleven i framtiden vill leva sitt liv kan därför vara mer relevanta än vad de har för intressen idag.

Vi vill inte argumentera för att intresse inte ska ges någon betydelse alls i vägledningssituationer. Resultaten i denna studie pekar dock på att man såväl i fortsatta studier som i vägledningspraktiken behöver problematisera den roll intresse ges i studie- och yrkesvägledningen. Till att börja med behöver intresse än mer lyftas fram som något föränderligt samt påverkat av individens sociala bakgrund och tillhörighet. Dessutom visar resultaten i denna studie att såväl karriärteori som vägledningmetoder skulle behöva definiera vad som avses med intresse för att på ett mer strukturerat sätt kunna bistå vägledningssökandes studie- och yrkesval.

REFERENSER

- Allvin M (2004): "The individualization of labour." I: Garsten C, Jacobsson K (red): *Learning to be employable. New agendas on work, responsibility and learning in a globalizing world*. New York: Palgrave Macmillan.
- Blomsterberg M (1996): *Garanterade karriärer? Om social styrning och sysselsättningspolitik för ungdomar*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet, Sociologiska institutionen.
- Bourdieu P, Passeron J-C (2008): *Reproduktionen*. Lund: Arkiv Förlag.
- Correll S (2001): "Gender and the career choice process: The role of biased self-assessments." *The American Journal of Sociology*, 106(6)1691–1730.
- Deci E, Vallerand R, Pelletier L, Ryan R (1991): "Motivation and education: The self-determination perspective." *Educational Psychologist*, 26(3&4)325–346.
- Giddens A (1991): *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gillberg G (2010): *Individualiseringens villkor. Unga vuxnas föreställningar om arbete och självförverkligande*. Doktorsavhandling, Skrifter från institutionen för arbetsvetenskap nr 7. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Gottfredson L (2005): "Using Gottfredson's theory of circumscription and compromise in career guidance and counselling." I: Brown S, Lent R (red): *Career development and counseling. Putting theory and research to work* (s 71–100). New York: Wiley.
- Hodkinson P, Sparkes A (1997): "Careership: A sociological theory of career decision making." *British Journal of Sociology of Education*, 18(1)29–44.
- Holland J, Johnston J, Asama N (1993): "The vocational identity scale: A diagnostic and treatment tool." *Journal of Career Assessment*, 1(1)1–12.
- Jakobsen L, Karlsson J (1993): *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Lund: Arkiv.
- Kidd J (2006): *Understanding career counselling. Theory, research and practice*. London: Sage.
- Larsson K (2007): *Samtal, klassrumsklimat och elevers delaktighet – Överväganden kring en deliberativ didaktik*. Doktorsavhandling, Örebro studies in education 21. Örebro: Örebro universitet.
- LGR11 (2011): *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.
- Lindh G (1997): *Samtalet i studie- och yrkesvägledningsprocessen*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lovén A (2000): *Kvalet inför valet. Om elevers förväntningar och möten med vägledare i grundskolan*. Doktorsavhandling. Studia Psychologica et Pedagogica. Malmö: Lunds universitet.
- Lovén A (2011): "Trenger vi teorier i veiledning?" I: Gaarder I, Gravås T (red): *Karriereveiledning* (s 35–55). Oslo: Universitetsforlaget.
- Mannberg J (2003): *Studie- och yrkesorientering i AMS yrkesinformerande texter 1940–1970*. Doktorsavhandling. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Miller L, Hayward R (2006): "New jobs, old occupational stereotypes: Gender and jobs in the new economy." *Journal of Education and Work*, 19(1)67–93.
- Parson F (1909): *Choosing a vocation*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Ridgeway C, Correll S (2004): "Unpacking the gender system: A theoretical perspective on gender beliefs and social relations." *Gender and Society*, 18(4)510–531.
- Sandell A (2007): *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Doktorsavhandling, Malmö Studies in Educational Sciences. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö Högskola.
- Savickas M (2010): "Helping people choose jobs: A history of the guidance profession." I: Athanasou J, Van Esbroeck R (red): *International handbook of career guidance* (s 97–113). Dordrecht: Springer Science + Business Media.
- Sawyer L, Kamali M (2006): "Inledning." I: Sawyer L, Kamali M (red): *Utbildningens dilemma: Demokratiska ideal och andrafierande praxis* (s 9–46). SOU 2006:40. Stockholm: Fritzes.
- SCB (2012): *Antal sysselsatta enligt arbetsmiljöundersökningen efter kön och yrke SSYK. År 1997–2009*. Stockholm: Statistiska centralbyrån .
- SOU 2004:43: *Den könsuppdelade arbetsmarknaden: Betänkande av utredningen om den könssegregerade svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:69: *Välja fritt och välja rätt – Drivkrafter för rationella utbildningsval*. Stockholm: Fritzes.
- Stebbins R, Cohen-Gewerc E (2013): *Serious leisure and individuality*. Québec: McGill-Queen's University Press.

- Strauss A, Corbin J (1998): *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Super D (1953): "A theory of vocational development". *American Psychologist*, 8(5)185–190.
- Ulfsdotter Eriksson Y (2012): *Yrke*. Malmö: Liber.
- Ulfsdotter Eriksson Y, Hedenus A (2014): "Ungas (o)möjliga yrkesidentiteter." I: Sorbring E, Andersson Å, Molin M (red): *Ungdomar och identitet*. Stockholm: Liber AB.
- Vallerand R, Bissonnette R (1992): "Intrinsic, extrinsic, and amotivational styles as predictors of behavior: A prospective study". *Journal of Personality*, 60(3)599–620.
- Vallerand R, Salvy S-J, Mageau G, Elliot A, Denis P, Grouzet F, Blanchard C (2007): "On the role of passion in performance". *Journal of Personality*, 75(3)505–533.
- Vägledarföreningen (2007): *Sveriges vägledarförening etiska regler*. http://vagledarforeningen.org/sites/default/files/SVF_Etiska_riktlinjer_2007_0.pdf. Hämtat 2013-10-13.
- Wibeck V (2011): "Med fokus på interaktion – Att fånga samspelet mellan deltagare, idéer och argument i fokusgruppsstudier". I: Fangen K, Sellerberg A-M (red): *Många möjliga metoder* (s 13–36). Lund: Studentlitteratur.
- Wrzeniewski A, McCauley C, Rozin P, Schwartz B (1997): "Jobs, careers, and callings: People's relations to their work". *Journal of Research in Personality*, 31,21–33.